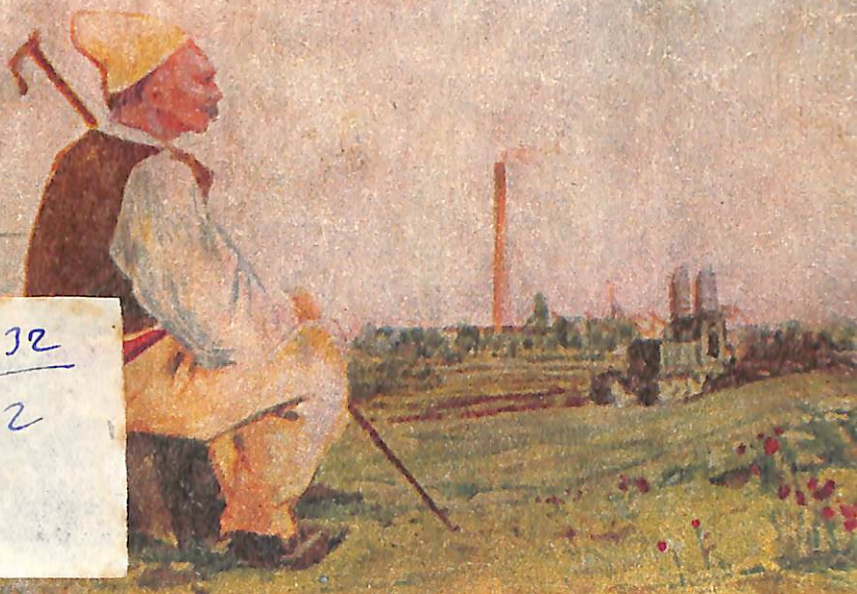

- Moisi Zabolotnja -

KOHËT NDRYSHUAN

16
2
64-72

85K-32
I 22

8H-32

L 22

MOISI ZALOSHINJA *Moisi*

8A-3
Zal 16

BIBLIOTEKA E SHTETIT
GJIROKASTER

Kohët ndryshuan

(Tregime)

3464

NDËRMARRJA SHËTETËRORE E BOTIMEVE

TIRANË, 1957

NE PRAG TE FITORES

Nga kodrat e Saukut, në jugë të Tiranës, shihej gjithë qyteti si në pëllëmbë të dorës. Shtëpitë, pallatet dhe rruget e gjera dukeshin sikur shtriheshin gjer rrëzë maleve të Krujës nga veriu, dhe nga perëndimi mbulonin fushën e gjerë pa arë e fund.

Jorgji Marangozi kishte një orë e ca që po rrinte shtrirë barkazi me mitrolozin përpara, në një nga pozicionet që pat bërë para tri ditësh dhe vështronte me mall qytetin e lindjes.

Kur është vetëm njeriu dhe mejtohet, i shkojnë nëpër mend kush e di sa e sa gjëra, kush e di sa e sa kujtime, bën gjithëfarë planesh për të ardhmen, gëzohet, qesh me vehte, urren e shtrëngon grushte e nofulla, kur kujton se ka një armik përpara që do ta pengojë.

Edhe Jorgji, gjatë kësaj kohe që kishte mbetur vetëm, pat sjellë ndër mend tërë jetën e tij, duke u munduar të kujtonte gjithëcka mbarte mend që në fëmëni. Kujtoi nënën, vëllanë e motrën, u mundua të përfytyronte gëzimin e tyre kur t'i takonte. Solli ndër mend shtëpinë e vogël përdhese me dy të ndara, oborrin me lule, siç e pat lërë sot e dy vjet të kaluara, kur qe hedhur në mal me çetat partizane, e pastaj i duallën një nga një përpara syve shokët e fëmënisë, shumë prej të cilëve i pati dhe si u rrit. Kujtoi vëndet ku pat lozur me ta; një mall i tërë plot ankth e pushtoi dhe ndjente një peshë të rëndë sikur t'i qe bërë një lëmsh në lukth të zëmërs.

Gjatë jetës partizane, ai kush e di sa herë e pat parë në ëndër Tiranën. I bëhej në gjumët sikur kryente aksione kundër spiunëve e tradhëtarëve, — pikërisht ashtu siç i pat qëlluar disa herë me të vërtetë para se të dilte ilegal, — sikur ngjiste trakte, sikur sulmonte për çlirimin e kryeqytetit. Çmallej me Tiranën në këto ëndëra, por kur zgjo-

hej e shikonte se gjëndeje majë ndonjë mali ose në shtëpitë e fshatarëve, psherëtirte, kthehej në krahun tjetër e ja këpuste përsëri gjumit, i lodhur nga marshimet e gjata.

Kur erdhi në kodrat e Saukut, ky mall për Tiranën iu shtua akoma më shumë. Dy vjet të tëra në malet e jugut kurrë ndorjë herë nuk që mallëngjyer për njerëzit e për shtëpinë sa gjatë këtyre ditëve. Bile shokët e tij i patën thënë shumë herë:

— Me ty, Jorgji, është çudi. Asnjë herë nuk të kemi dëgjuar të flasësh për nënën.

Por ai mallin e mbarte të ndrydhur në zëmë.

Lajmi që kishte marrë sot në mëngjes herët, se shtabi operativ për çlirimin e kryeqytetit kishte vendosur që në ora 16 fiks të fillonte sulmi vendimtar për çlirimin e Tiranës, e bënte të fluturonte me krahë.

Ora ishte 12 e mezit të ditës. Nga ana e partizanëve në këtë çast nuk bëhej asnjë veprim. Rreth e përçark Tiranës dukej sikur nuk pipëtinte gjë. Ishte qetësija përpara stuhisë. Ndërsa brënda në qytet herë pas here ulërinte ndonjë autobлиндë nëpër rrugët, që ngjanin si të shkreta dhe aty këtu shihej ndorjë nazist a ballist, që kalonte nga njëri cep në tjetrin, me nxitim, e që dukej sa një mizë.

Jorgji i vështronte dhe shtrëngonte dhëmbët. Ai kishte sulmuar armiqtë natë për ratë, qyshse kishte ardhur këtu, gjer në llogoret e në telat me gjëmba të tyre e i kishte grirë me nga dhjetë e pesëmbëdhjetë bomba që iu kishte vërtitur njëren pas tjetrës.

Duke mbajtur kokën në pëllëmbat e duarve, mendonte: «Do të hyjmë në Tiranën e Re. Në fillim do të na duhet të bllokojmë filar rrugë. Si të vemë atje, do të zëmë ato pallatet e mëdha... Në ballkonin e atij pallati një mitroloz të bën punë...»

Më në fund u ngrit në gjunjë, mori leckën e vajit dhe filloi të fshinte mitrolozin, gjithë gas se po afrohej ora e sulmit, megjithëse gjatë asaj paradite mund që e kishte pastruar dy a tri herë të tjera. Dhe duke bërë këtë purë i fliste mitrolozit sikur ai ta dëgjonte ç'i thosh:

— Tek ti e ka shpirtin lala. Kur të të them unë: «kollitu», kollitu pa frikë, se të ka lala në dorë.

Dy vjet e ca atë mitroloz nuk e pat luajtur nga supi, aqë sa të dy supet i ishin bërë guall, duke e mbajtur me krahë ditë e natë e nuk ndjente në i kish të tijtë.

Në këtë çast ja arrijti që përposh, nga prapa bregut, Kamberi, me rjë gavetë me kokoshka misëri. Kishte bukë s'kishte, Kamberi e kish bërë zakon që një a dy qillo misër do t'i mbante në çantët dhe, kur e merrte uriya, i piqte. Edhe sot, me t'u mbaruar instruksionet që u dhanë për të fundit herë se si zhvillohet lufta në qytet me një grup partizanë, ai kishte pjekur kokoshka dhe vajti i tha Jorgjit, siç i thosh gjithmonë, me të qeshur:

— Shoku përgjegjës i ririsë, do apo s'do nga këto sheqerkat e fshatit, apo ti je qytetar e s'para të pëlqejnë. — Sepse e dinte që edhe Jorgji i kishte shumë qejf kokoshkat e Kamberit.

Ata të dy ishin bërë miq e shokë qyshse kishte vajtur Jorgji për herë të parë në fshatin e Kamberit në Skrapar. Të dy të rinj. Secili ruk kishte kaluar të njëzet vjeçët. Jorgji e kishte marrë Kamberin në çetë. Ai i kish mësuar shkrim e lexim. E kishte propozuar në celulën e Partisë që të pranohet i ri komunist. Dhe tani Jorgji ishte përgjegjës e rinisë në batalion, kurse Kamberi komandant kompanije. Dy vjet të tëra asnjë herë nuk qenë ndarë nga sho-shoqi: tok në çetë, tok në batalion, tok në brigadë.

Bashkë me gavetën, Kamberi i lëshoi Jorgjit përpara edhe gazetën e xhëpit të brigadës.

— Urdhëro, shok, se ta kanë botuar vjershën e Tiranës.

Jorgji këceu përpjetë sa desh e derdhi gavetën. Sytë i lëshuar xixa nga gëzimi dhe lexoi me zë të lartë:

*Tiranë, zëmër, Tiranë!
Syt e tu dinë, ç'panë,
shpirti yt e di se ç'hoqi,
Se armiku dogji, poqi!*

*Po ti kurrë s'u përkule,
Po ti kurrë s'u trondite.
Dhe flamurin e Partisë
La më la e valëvite.*

Kjo ishte një vjershë e tij që kishte bërë një ditë pasi kishte ardhur në kodrat e Saukut.

Komisari i brigadës, — i tha Kamberi, — e kishte pëlqyer këtë vjershë dhe ka thënë që ta lexojnë të gjithë.

Duke biseduar për sulmin vendimtar të çlirimit të kryeqytetit, të dy shokët folën edhe sot, si gjithmonë, për ditët e lumtura që i prisnin, për gëzimin kur do të ktheheshin në shtëpi si të kishte mbaruar lufta, dhe në këto bisedime e sipër Kamberi i tha Jorgjit:

— Ku e ke shtëpinë, ti, Jorgji?

— Ja, jaaa. mu atje, — ja bëri me dorë Jorgji për nga Spitali i Përgjithëshëm, po nuk duket se nuk e lënë ato shtëpitë e mëdha.

— Kur të vemi në shtëpinë tënde, sapo të hyj, do t'i them nërës sate, — vazhdoi Kamberi, — ja, nëno, edhe Jorgjin ta prura shëndoshë e mirë. A të kujtohet si më shkruante nëna jote atëhere kur muarrëm letrën e saj, kur hymë në fillim rë Berat: «Djalin e dua nga ti, Kamberi, të ma ruash e të ma sjellësh si pëllumb», se ajo, kur i ke shkrojtur ti për mua, kush e di ç'më ka pandehur, ndonjë çetar të vjetër, të rrahur në luftra. Nuk di ajo se ti u bëre shkaktar...

Dhe të dy të rinjtë gëzonin në këtë çast si dy vëllezër sot, që kthehen në shtëpi nga shkolla e largët, pasi ka në dhënë edhe provimin e fundit dhe kanë dalë me sukses, e jeta e lumtur u ka hapur krahët e i pret ta bëjnë akoma më të lumtur.

Ora po shkorte dy.

Të dy shokët vazhdonin të bisedonin dhe vështrojnë nga qyteti buzëgas. Veshët i mbanin ngritur se mos jepej shënja e sulmit. Megjithëse duheshin dhe dy orë akoma, atyre iu bëhej të shpresonin se mos kish dalë ndonjë urdhër tjetër, që ta fillonin sulmin më herët.

Në mëngjes kishte rënë shi. Pastaj koha ishte prerë. Qielli kishte mbetur pjesërisht i mbuluar me re të bardha. Dielli, gjatë ditës, herë delte, herë fshihej. Atje ku s'kishte re, qielli ishte aqë i kaltërt, sa që ngjante si qelq i pastër. Tashti që pat thyer dita, retë zuri t'i shtynte një erë pak a shumë e ftohët, nga lindja në perëndim. Hijet e tyre, plla-

cka-pllacka, kalonin mbi qytet dhe iu linin vëndin rrezeve të diellit. Ca nga ca tërë qyteti po shëndriste nën rrezet e atij dielli vjeshte.

Jorgjit e Kamberit iu dukej rë këtë çast sikur Tiranës po i hiqej ajo hije e rëndë trishtimi dhe ankthi, me të cilën deshi ta mbulonte fashizmi.

— Sa është ora, o Jorgji? — e pyeti Kamberi.

— Dy, — u përgjegj Jorgji duke bërë me dorë i dëshpëruar, sikur donte të thoshte: Sa ngadalë që po shkon e shkreta!

* * *

E ëma e Jorgji Marangozit, Lena, që kurse kishte filluar i biri të punonte për lëvizjen, kurrë nuk ishte e qetë, megjithëse ishte mësuar me një jetë të tillë. I shoqi, Anastasi, komunist i vjetër, si dyqanin, ashtu edhe shtëpinë, i kishte bërë qendra të punës ilegale që në kohën e regjimit të Zogut. Pastaj më 1939, ca kohë përpara se të okuonte fashizmi italian Shqipërinë, e kishin arrestuar, e kishin torturuar dhe në fund e patën internuar në Gramsh të Elbasanit. Atje ai kishte vdekur nga torturat e nga vojtjet. Po dhimbja për fëmijër qënësh më e madhe se çdo gjë në botë.

Kur binin pushkë në pazar, Lenës i bëhej gjaku ujë e me gjak të ngrirë priste gjersa të merrte vesh ç'ishte bërë. Kur i thoshin se u vra filan spiun apo tradhëtar dhe atentatorët nuk u zunë, atëhere bota i dukej tjetër soj.

Sideqoftë, sa e pati Jorgjin në qytet, rë mos dëndur, por më të rallë, e takonte, sepse, ose vinte ai në shtëpi natën, ose e takonte ajo vetë nëpër baza të tjera partizane, kur e dërgonin shokët e djalit me trakte, me ndorjë letër, ose edhe me armë e municione, që i mblidhnin për shokët në mal. Por kur i shkoi Jorgji në çetë, atëhere nuk i hiqej nga mendja për asnjë çast. Edhe natën në gjumët atë shikonte në ëndërr: «Ç'qënka nëna e shkretë për evlatin!» mejtonte me vehte e çuditur.

Kur frynte erë, kur binte shi e bënte ftohët, Lena mejtonte me vehte: «Ku do të jetë Jorgji tani në këtë natë va-

llë? Brënda, apo jashtë? Do të jetë në luftë, apo ku? Do të më ketë rroba, apo do të më ketë mbetur me ato të hollat që kishte kur iku?..» Po në sy të shokëve të djalit e të gjithë botës, nuk e bënte vehten kurrë. Të gjithë Lenën e rrijnin si një grua që dinte të duronte dhe të luftonte. Kur binte fjala, megjithëse i dhimbsej djali, thoshte sa herë me gjithë shpirt: «Kush lufton për rjë të drejtë, edhe ne u vraftë shkon me nder. Edhe djali im, si ta ketë të thënë. Jetë-gjati nuk bëhet kurrë jetë-shkurtër».

Kur shkonte nëpër shtëpitë e lagjes për të agjituar, për të mbledhur ndihma a për ndonjë punë tjetër, u thoshte atyre që bisedonte:

— Djemtë në mal, ne këtu, kështu të gjithë bashkë, do ta çporrim dushmanin.

Shtëpija e saj ishte bërë qendra e partizanëve, depo armësh, vendi i trakteve. Apo nuk ua gjerte vendin të gjithave Leni! Sa herë që e patën kontrolluar, nuk i patën zënë asnjë majë gjilpëre nga sendet e partizarëve.

Po të mos paske patur dy fëmijët e tjerë të vegjël, Yllin dhjetë vjeç dhe Dritën shtatë vjeçe, që e kishte në bark kur i arrestuan Arastasin, dhe po të mos e paske patur një këmbë pak çyryk, ajo do të kishte shkuar në mal me kohë.

Në kohën kur u afruan forcat partizane dhe rrethuan Tiranën, Lena gëzonte sa për çlirimin, aqë edhe për Jorgjin që do të vinte ta takonte e të çmallej me të.

Kishte tri-katër ditë që kishte filluar lufta. Në natë partizanët hyjnë në lagjen e saj. Rrugët gjëmonin nga bombat, mitrolozat, pushkët. — Para partizanë, para partizanë! — Dëgjoheshin partizanët që nga larg.

Lera mënt fluturonte nga gëzimi.

— Ashtu djemt e nënës, ashtu! Ashtu, vëllezër! — thoshte duke ardhur rreth nëpër shtëpi e nëpër oborr, që të gjente një vend të mbrojtur të mos e zinin plumbat për të kuptuar se nga anonte lufta.

N'ato zëra që thërrisnin, rdonjë i dukej si i Jorgjit dhe mejtonte:

— Ti do të jesh, bir i nënës, ti.

Po Jorgji i saj n'atë kohë nuk kishte arritur akoma në rrethimin e Tiranës. Atij i patën ngarkuar një punë më rëndësi diku gjetkë dhe kur erdhi, lufta kish gjashtë-shtatë ditë që kish filluar.

Bataljonit ku bënte pjesë Jorgji i kish rënë në short sektori në jugë të qytetit. Kurse atij do t'i dëshëronte zemra t'ish atij krahut andej nga kishte shtëpinë. Me të ardhur, shtabi i brigadës, pa marrë frymë, e nisi për në batalionin e tij. Kështu që as pati kohë të mendonte për të biseduar gjë. Dhe pas pesë ditësh pastaj ishte dhënë urdhëri për sulmin vendimtar për çlirimir e kryeqytetit.

Po atë natë, pas tri orësh përlëshje, Lena ndjeu ca këmbë në oborrin e fqinjës. Pastaj nga muri i oborrit, «bump» u hodh përdhe një njeri në oborrin e saj. Pas tij «bump» edhe një tjetër, edhe një tjetër. Tre veta. Ata po vinin rreth me ngut ku të gjenin një shteg nga të kalonin më tutje. Nëpër t'errët Lena i pa që ishin të armatosur. Po sikur të ishin nazistë ose ballistë!

E bëri zemrën gur e thirri me zë të ulët:

— Jorgji, ti je, bir i nënës?

— Nëno, jemi partizanë, — iu përgjigjën hijet dhe u nisën drejt saj. Atëhere Lena ndjeu që ishin të lodhur, se gulçonin e mezi mernin frymë.

— Nga të hidhemi që të kalojmë përpara, rëno?

— Këtej, vëllezër, këtej, — iu priu Lena.

Mitrolozi e pushkët u ndezën pak më poshtë shtëpisë së saj, ku bënte rruga një brryl.

— Shpejt, nëno, gurë, tulla, hekurishte, ç'të gjesh na i sill të ngrejmë një barikadë, — i tha një nga partizanët.

Lena trokiti portë më portë, ngriti edhe tërë rrugën e saj më këmbë dhe barikada u ngrit sakaq.

Banorët e lagjes disa punonin, disa të tjerë iu sillnin partizanëve për të ngrënë.

— Hani, djemt e nënës, hani, vëllezër, se kush e di që kur kini pa bukë, iu thoshin grarija që delnin nëpër porta dhe iu zgjatnin tepsi të mbushura me lloj-lloj sendesh ushqimore.

— Ç'qënka ky byrek i ngrohtë, moj motër! — i thoshte një partizan Lenës, duke kafshuar me oreks të madh një copë byrek.

— Ju prisnim or'e çast, or vëlla; për ju e kam bërë; e mbajta në sobë që të mos ftohej, — i përgjigjej Lena.

Me të rënë dita, pjesa e Tiranës nga veri-lindja, që nën spital e lart, u çlirua. Partizanë e popull ngrinin barikada rjerën pas tjetrës.

Çdo partizan që shihte, Lena e pyeste:

— A e njeh, or bir, një Jorgji Marangozi? e kam djalin tim.

Shtatë a tetë ditë me radhë asnjë nuk tha se e kish parë ose se e dinte ku ishte. Por të nëntën ditë një djalë me mustaqe të verdha i tregoi se ku gjendej batalioni i Jorgjit dhe Jorgji vetë. Dy ditë kishte që qe ndarë me 'të. Ishin shkë të vjetër me Jorgjin.

Lena iu hodh në qafë, e pushtoi edhe një herë dhe nuk dinte ç't'i bënte e ç't'i thoshte. E pyeti për shëndetin e Jorgjit, a kishte rroba apo jo, ç'bënte për të ngrerë. E për çfarë nuk e pyeti! Kur i tregonte partizani, se Jorgji ishte rritur, kishte lënë mustaqet, ishte si molla nga shëndeti, veç që e kish marrë malli për 'të, ajo nga gëzimi sa s'luar te mënç. I dukeshin si të pabesuara ato që dëgonte. Jorgji kishte ikur pa qime në faqet.

— Si më the, si? E ke patur përgjegjës të ririsë në batalion? — e pyeti Lena partizanin pa ja hequr sytë dhe mejtonte me vehte: — Po ky është burrë përpara Jorgjit tim. — Megjithse partizani, me atë eshtër të trashë e me atë trup të ngjeshur, nuk ishte më i madh se njëzet e dy-tre vjeç djalë.

Nga gëzimi i dridheshin duart e nuk dinte ku t'i vinte.

Ajo kishte tharë gojën për ata fëmijë. Kishte puruar e robëtuar nëpër dyert e botës, kishte duruar sa e sa të shara, sa e sa përbuzje që t'iu siguronte një kothere buke, t'i rriste e të shihte prej tyre një ditë të bardhë.

Me të marrë vesh se ku ndodhej Jorgji, Lenën nuk e nxinte verdi. Donte të vinte ta takonte, por po errej dhe partizanët i thanë se nuk mund të shkonte e nuk mund ta